

УДК 930.251:0.25.7/9

*Тетяна Прокошева, Катерина Селівєрстова,
Анатолій Шурубур*

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ І АРХІВНИХ ФОНДІВ

Автори статті — соразработчики Государственной программы сохранности библиотечных и архивных фондов на 2000-2005 гг., утвержденной Кабинетом Министров Украины 15 сентября 1999 г. В статье представлена структура программы, включающая 5 основных направлений по государственному учету письменных памятников, консервации и репрографии библиотечных и архивных документов, их охране, кадровому и научно-техническому обеспечению; обозначены механизмы ее реализации.

Економічна могутність, соціальна стабільність держави великою мірою залежать від рівня кваліфікації населення та обсягу інформації. Не випадково наприкінці ХХ століття всі цивілізовані країни пріоритетним завданням свого розвитку вважають збереження духовного надбання нації, закріпленого у друкованих виданнях, рукописах та інших джерелах інформації.

У 50 тисячах бібліотек України зберігається майже 2 мільярда примірників документів, в тому числі близько 60 млн. документів ХV-ХХ ст. Майже 2 млн. з них — рідкісні і цінні документи, у тому числі рукописні матеріали, що є пам'ятками світового значення.

Документальні архівні фонди України налічують близько 55 млн. справ на паперовій основі, кінофотофонодокументів, які хронологічно охоплюють час від ХІІ ст. до наших днів. Вони зосереджені в 7 центральних державних архівах, Державному архіві при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, 24 державних архівах областей, державних архівах міст Києва і Севастополя, 144 міських архівах, 487 архівних відділах райдержадміністрацій. Поряд з ними в Україні створено низку галузевих державних архівів. Щорічно на державне зберігання надходить близько 1 млн. справ від міністерств, відомств, установ, організацій та підприємств.

Усе це має велику наукову, історичну, культурну і художню цінність, є нашим національним надбанням, збереження якого для нащадків — справа честі молодій державі.

На жаль, сьогодні національні, державні, наукові, університетські бібліотеки, державні та відомчі архіви не можуть впоратися із цим завданням через відсутність сучасних спеціальних книго — та архівосховищ, відповідного матеріально-технічного оснащення.

Внаслідок цього на грані саморуйнування опинилася значна частина національної спадщини — рукописні та друковані пам'ятки історії і культури. Такі документи, за неповними даними, зібрані у майже 300 бібліотеках різних систем і відомств і 43 архівах державного та регіонального рівнів. Серед них бібліотеки, що мають унікальні документи та колекції і належать до особливо цінних історичних

і культурних об'єктів світового значення, — близько двадцяти. Через незадовільні умови зберігання, фізичне старіння паперу документи потребують негайної консервації, нейтралізації кислотності, реставрації тощо. Надзвичайно швидко руйнуються газетні фонди ХVІІІ-ХІХ ст. На державному рівні має бути розв'язана проблема масової стабілізації документів ХХ століття, виготовлених на недовговічному матеріалі.

Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» реалізується надто повільно, бо фінансування здійснюється не в повному обсязі. Лише половина архівів забезпечена приміщеннями та обладнанням, що якоюсь мірою відповідають нормативним вимогам зберігання документів. Ще гірше становище в архівних підрозділах багатьох державних органів, підприємств, установ та організацій. Припинено будівництво сучасних архівосховищ, виробництво необхідного технологічного обладнання, матеріалів для забезпечення збереженості документів.

Не вирішуються питання забезпечення бібліотечних і архівних фондів. Бібліотеки і архіви загальнодержавного значення не мають системи надійної охорони та пожежогасіння.

Про який оптимальний режим зберігання документів, попередження впливу температури, вологи, газового середовища, грибкових захворювань можна говорити?

Для виправлення становища свого часу планувалися заходи загальносоюзного і загальноукраїнського масштабу, але з відомих причин не реалізувалися. Тож ситуація значно погіршилася, і ця тенденція набуває дедалі загрозливішого характеру.

І це тоді, коли фізичне зберігання кожною країною власних документів, насамперед друкованої продукції, розглядається міжнародними організаціями не тільки як національна проблема, а й як відповідальність перед світовим співтовариством за цілісність духовної скарбниці людства. Про це свідчать матеріали Генеральної конференції ЮНЕСКО (1986 р.). Зокрема «Директиви майбутніх міжнародних дій за збереження бібліотечних матеріалів», згідно з якими кожна країна повинна розробити відповідну національну програму. У 1992 р. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ (ІФЛА) запропонувала програму «Збереження і консервація» (РАС), що стосується не тільки бібліотечних, а й архівних фондів. Ця програма передбачає кооперацію на державному й міжнародному рівнях і є основою для розроблення й прийняття самостійних національних програм. У високорозвинутих країнах почали здійснювати програму ЮНЕСКО «Пам'ять світу», яка забезпечує захист письмових колекцій за допомогою комп'ютерної техніки. Ре-

I. Проблеми збереженості архівної спадщини: історія та сучасність

комендації практичного спрямування вироблено на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія збереження національного культурного надбання. Бібліотеки і архіви», проведеній під егідою ЮНЕСКО у Києві 16-18 лютого 1995 р.

Перший проект Національної програми збереження бібліотечних і архівних фондів України було обговорено на II Всеукраїнському конгресі бібліотечарів у Києві 28-31 травня 1996 року.

Всі ці проблеми відомі давно, але вони не розв'язувались через традиційний для нас залишковий принцип фінансування бібліотечної та архівної галузей. Сьогодні вони — на одному з найважливіших місць у здійсненні державної політики. Тож настав час розроблення і прийняття національної програми.

Постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1716 затверджено Програму збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 рр.

За кількістю бібліотек і архівів Україна сьогодні на рівні високорозвинутих країн. Наші бібліотечні і архівні фонди мають величезний інформаційний потенціал. Не зруйнувати його в умовах економічної скрути, а зберегти, примножити і використати для потреб розбудови Української держави — ось стратегічне завдання бібліотечної і архівної науки і практики, всього суспільства.

Основними засадами програми є: координування роботи установ і організацій у справі обліку, консервації, репрографії бібліотечних та архівних фондів; координація фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів для забезпечення довготривалого збереження документів та їхнього користування; залучення наукового потенціалу для розроблення та впровадження новітніх технологій консервації і репрографії; створення системи єдиного загальнодержавного обліку документальних пам'яток національного культурного надбання, зокрема старовинних рукописів, рідкісних і цінних видань; створення міжвідомчих центрів консервації і репрографії при Національній бібліотеці імені В. І. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці, Львівській науковій бібліотеці імені В. С. Стефаника, Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, Одеській державній науковій бібліотеці імені О. М. Горького, а також галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при державних архівах та обласних універсальних наукових бібліотеках та відомчих бібліотеках; забезпечення безпеки фондів бібліотек та архівів; створення системи підготовки і перепідготовки кваліфікованих спеціалістів — хранителів і реставраторів.

Для виконання Програми при Міністерстві культури і мистецтв України створюється координаційна рада у складі представників міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Національної академії наук. Рада здійснюватиме свої функції згідно з положенням, затвердженим Мінкультури.

Мінкультури на конкурсній основі визначає виконавців окремих завдань Програми, забезпечує контроль за їх реалізацією.

До основних повноважень Мінкультури як замовника робіт з виконання завдань Програми належать: організація конкурсів проектів і контроль

за їх виконанням; подання пропозицій щодо внесення змін до Програми; організація експертизи, оцінка та приймання виконаних робіт; внесення пропозицій щодо фінансування, обсягу робіт, виконавців цих робіт на наступний фінансовий рік.

Безпосередніми виконавцями окремих завдань Програми є бібліотеки, архіви, науково-дослідні установи.

Загальний обсяг фінансування завдань Програми становить 10890,9 тис. грн., з них з державного бюджету передбачається виділити 3257,7 тис. грн., місцевих бюджетів — 1521,2 тис. грн., та позабюджетних джерел — 6112 тис. грн.

Завдання щодо збереження бібліотечних та архівних фондів визначено за 5 напрямками:

1. *Державний облік документів, які є національним культурним надбанням:*

— присвоєння рідкісним і цінним виданням з фондів бібліотек та архівів статусу документальної пам'ятки національного культурного надбання:

I етап — розроблення програмного забезпечення;

II етап — оснащення бібліотек та архівів загальнодержавного значення технічними засобами;

III етап — оснащення технічними засобами регіональних бібліотек та архівів, створення бази даних; — забезпечення державної реєстрації рідкісних і цінних документів;

— створення державного реєстру «Книжкові пам'ятки України»:

I етап — експертна оцінка книжкових пам'яток;

II етап — видання державного реєстру «Книжкові пам'ятки України».

2. *Консервація і репрографія бібліотечних та архівних фондів:*

— аналіз фізичного стану бібліотечних та архівних фондів і умов їх зберігання:

I етап — оцінка фізичного стану фондів 5 бібліотек і 7 архівів загальнодержавного значення;

II етап — оцінка фізичного стану фондів регіональних бібліотек та архівів;

— проведення наукових досліджень з питань старіння матеріальної основи документів, вплив екологічних умов на стан збереження документів;

— створення системи консервації і репрографії при бібліотеках та архівах:

I етап — створення міжвідомчих центрів консервації і репрографії при бібліотеках загальнодержавного значення;

II етап — створення галузевих служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт;

III етап — створення регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при обласних універсальних наукових бібліотеках, відомчих бібліотеках, державних архівах областей;

IV етап — переведення інформації на мікроносії у бібліотеках та архівах;

V етап — проведення робіт, пов'язаних із створенням Українського реєстру мікроформ.

3. *Охорона бібліотечних та архівних фондів:*

— створення у бібліотеках та архівах системи захисту фондів від розкрадання:

I етап — у бібліотеках та архівах загальнодержавного значення;

II етап — у регіональних бібліотеках та архівах;

— забезпечення оснащення бібліотек та архівів автоматизованою системою пожежно-охоронної сигналізації і газового пожежогасіння:

I етап — бібліотек та архівів загальнодержавного значення;

II етап — у регіональних бібліотек та архівів.

4. Кадрове забезпечення:

— створення державної системи спеціальної освіти в галузі збереження бібліотечних та архівних фондів;

— розроблення навчальних планів, програм і методичних матеріалів для підготовки хранителів фондів, реставраторів документальних пам'яток;

— організація перепідготовки бібліотекарів і працівників архівів;

— організація стажування провідних спеціалістів у міжнародних реставраційних центрах;

— обмін спеціалістами із зарубіжними центрами консервації і репрографії.

— проведення конференцій і семінарів.

5. Науково-технічне забезпечення:

— розроблення та впровадження технології виробництва безкислотних паперу і картону, обладнання, інструментів та матеріалів для центрів консервації та репрографії;

— розроблення та впровадження технологій біозахисту бібліотечних та архівних фондів;

— придбання для документосховищ систем контролю мікроклімату та кондиціонування повітря, а також засобів зберігання документів.

Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр. орієнтована на розв'язання комплексу проблем зберігання, консервації, реставрації та репрографії (копіювання) духовної спадщини держави. Головна мета — забезпечити фізичне збереження бібліотечних і архівних фондів на якомога довший час. Передбачається здійснення таких заходів: зберігати (а нерідко й рятувати) інформацію, зафіксовану на конкретному носії; зберігати документи, матеріальна основа яких дорожча, цінніша за інформацію, що у них міститься; створювати умови для довготривалого гарантованого збереження нових надходжень у бібліотечні та архівні фонди, вживаючи попереджувальні заходи.

Як свідчить світовий досвід, неможливо одночасно забезпечити збереження всіх друкованих або рукописних документів у первісному вигляді. Отже, йдеться, насамперед, про перенесення їхнього змісту на інші носії інформації (мікрофільми, мікрофіші, магнітні стрічки, комп'ютерні дискети, оптичні диски тощо). Щоб зберегти документи, матеріальна основа яких цінніша за інформацію, потрібно здійснити комплекс робіт з консервації (збереження первісного вигляду на максимально тривалій час), реставрації та копіювання. Для поточних документів, що надходять до фондів бібліотек і архівів, необхідне друкування на папері довготривалого використання. Все це потребує належної матеріально-технічної бази, кадрів, відповідного рівня кваліфікації.

Щоб забезпечити ефективне використання обладнання, матеріалів, реактивів, призначених для репрографії, консервації, реставрації документів, слід не розпоршувати ці засоби по окремих бібліо-

теках і архівах, а створити систему регіональних і міжрегіональних спеціалізованих центрів на госпрозрахункових засадах.

Важливо посилити роботу щодо створення правової, нормативної бази, (зокрема вже прийнятий «Закон про обов'язковий примірник документів»), підзаконних актів, типових технологічних інструкцій щодо процесів зберігання і консервації фондів, спираючись на раніше прийняті «Основи законодавства України про культуру», «Про інформацію», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про бібліотеки та бібліотечну справу», «Про Національний архівний фонд і архівні установи» тощо, на державні стандарти, гармонізацію міжнародних.

Пропонується створити в інформаційному центрі Міністерства культури і мистецтв України спільно з відділом інформації, використання Національного архівного фонду та зовнішніх зв'язків Державного комітету архівів України спеціалізованого підрозділу, здійснити комплекс заходів з пропаганди через засоби масової інформації цілей і завдань Програми, підготувати цикл передач по радіо і телебаченню про історію великих бібліотек, державних архівів України, про склад і зберігання їхніх фондів.

Необхідно провести широке залучення нецентралізованих матеріальних ресурсів посиленням реклами про можливості бібліотек і архівних установ у забезпеченні комерційних структур інформаційними послугами, бібліотечним обслуговуванням.

Реалізація Програми, фінансування якої буде закладено у Державний бюджет України і місцеві бюджети, розпочнеться в 2000 р. і перший етап буде завершено в 2005 р.

З метою розвитку фундаментальних досліджень з теоретичних і прикладних проблем забезпечення збереження документних фондів, для наукового забезпечення виконання Програми пропонується створити Наукову раду Національної академії наук України з комплексної проблеми «Збереження документальних фондів».

Для організаційно-інформаційного забезпечення робіт по виконанню програми є думка заснувати міжвідомчий збірник наукових праць «Збереження, консервація, реставрація» Державного комітету архівів України, Національної академії наук, Міністерства освіти і науки, Міністерства культури і мистецтв.

Програма дає можливість органічно ввійти у міжнародні програми «Збереження і консервація» і «Пам'ять світу». Вони допомагають державам — членам ІФЛА і МРА (Міжнародна рада архівів) — зберегти унікальні бібліотечні та архівні фонди і забезпечити до них доступ на основі використання нових технологій.

Програма стане складовою загальної державної політики, передумовою неухильного просування в міжнародне співтовариство, що успішно вирішує питання організації сучасних книго- і архівосховищ — справжніх скарбниць документальної пам'яті нації та людства, без яких подальший розвиток народногосподарського комплексу, повноправне входження до всесвітнього інформаційного простору, створення незалежної демократичної України неможливі.